ALTERNATOR
Misliti znanost.

Kaj je branje z vidika nevrokognitivne literarne vede?

17. 2. 2022

Number: 07/2022

Author:

- Igor Žunkovič

Foto: Arne Hodalič

Literarna veda se že od Aristotela naprej sprašuje, kje najdemo pomen literarnega besedila. Nekateri menijo, da je pomen v besedilo vpisal avtor in ga je zato treba iskati prav tam, drugi, da je pomen v besedilu samem, tretji, da je v skupku besedil, ki imajo podobne lastnosti, četrti pa, da ga najdemo v bralcu, kajti šele slednji je tisti, ki skozi branje udejanji, oživi črke na papirju. Klasična kognitivna literarna veda razume branje kot prevajanje pisnih simbolov v pomenske koncepte, ki se dogaja v človeških možganih. Toda izhajajoč iz kognitivne filozofije dvajsetega stoletja je ta proces sprva abstrakten, komputacijski. To je povsem jasno vidno tudi v temeljnem delu Wolfganga Iserja *Bralno dejanje* (https://www.studia-humanitatis.si/content/bralno-dejanje-teorija-estetskega-u%C4%8Dinka) , ki v osrednjem delu, podnaslovljenem »Fenomenologija branja«, kot problemsko izhodišče fenomenološke analize bralčevega dojemanja literarnega besedila privzame pojmovanje branja kot procesa, *skozi katerega se besedilo prevaja v bralčevo zavest*.

A kognitivna literarna veda se na prelomu v enaindvajseto stoletje opre na nevroznanstvene in filozofske raziskave, ki kažejo, da branje literature ni le abstrakten proces prevajanja pisnih znakov (grafemov) v foneme in pomene, temveč telesno doživljanje, katerega raziskovanje je predmet kognitivne literarne vede druge generacije, ki jo imenujem *nevrokognitivna literarna veda*. Zavedajoč se dejstva, da je branje literature tehnologija, ki se sčasoma spreminja in je tudi kulturno in družbeno pogojeno, raziskovalke in raziskovalci znotraj področja nevrokognitivne literarne vede raziskujejo utelešene kognitivne procese, ki v natančno določenih okoliščinah omogočajo specifično doživljanje literature, ki ga opredelimo s pojmi imerzija, identifikacija, potujitev in refleksija.

Raziskave na področju nevrokognitivne literarne vede pritrjujejo ugotovitvi sociologa Davida Kidda in psihologa Emanuela Castana, da literarno branje izboljšuje teorijo uma (https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24091705/) , to je našo sposobnost

razumevanja (in predvidevanja) želja, namer in pričakovanj drugih ljudi. Po drugi strani pa empirične študije temeljijo na statističnih podatkih, pridobljenih z anketami in nevrometričnimi metodami, ki prezrejo individualno izkušnjo posameznika, ki v branju knjige najde navdih za razvoj specifičnega odnosa do drugega. Literarni teoretik in fenomenolog Paul Buck Armstrong ugotavlja, da pomen branja književnosti za razvoj teorije uma, empatijo in druge socialne veščine ni več vprašljiv, a načini, na katere literatura vzbuja empatijo, samorefleksijo, teorijo uma itn., doslej niso bili zadostno raziskani. Po njegovem mnenju je prav raziskovanje teh načinov predmet nevrokognitivne literarne vede (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/278894848) .

Interdisciplinarna metodologija nevrokognitivne literarne vede

Natančen opis načinov, na katere doživljamo književnost, z vidika nevrokognitivne literarne vede najprej pomeni opis dogajanja v možganih. Zaznavanje in doživljanje, procesiranje in mišljenje ter čutenje pomenijo med seboj prepletene procese, ki jih ne le ne moremo razumeti ločeno, ampak ločeno v nekaterih pogledih sploh ne obstajajo (https://catalog.libraries.psu.edu/catalog/19111936) . Opis razmerja med procesiranjem na nevrobiološki ravni in doživljajem na fenomenološki ravni, to je z vidika doživljajočega posameznika, je eden od ključnih, če ne kar ključni problem nevrokognitivne literarne vede, ki pa je obenem tudi njena velika prednost. Sarah Bro Trasmundi in drugi tak pristop k branju imenujejo distribuirano raziskovanje branja (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0388000121000139?via%3Dihub) . Če je še do nedavnega veljalo, da je branje bodisi socialen bodisi kognitiven proces, definiran kot dejanje dekodiranja in dojemanja verig črk, besed in stavkov, distribuiran pristop branje razume kot preveč zapleteno, da bi ga bilo mogoče razumeti zgolj z ene same perspektive.

Med načinoma razumevanja literature, ki v ospredje postavljata bodisi historično in fenomenološko bodisi fiziološko in nevroznanstveno plat delovanja človeškega mišljenja, obstajajo pomembne razlike. Charles Percy Snow je te razlike izrazil skozi radikalno razlikovanje znanstvenega in literarnega (v splošnem humanističnega) razumevanja sveta. Od njegovega prelomnega predavanja o dveh kulturah (https://www.jstor.org/stable/1578601) (1959) so številni znanstveniki to razliko poskusili preseči: na področju literarne vede predvsem George Levine in celotno raziskovalno področje nevrokognitivne literarne vede (Paul Armstrong, Joseph Carroll, Arthur Jacobs idr.), na področju biologije Steven J. Gaul, na filozofskem pa sodobne različice fenomenologije (Evan Thompson idr.).

Tovrstna transdisciplinarnost ima za literarno vedo določene pomanjkljivosti, med katerimi znanstveno-institucionalna šibkost literarne vede ni najmanj pomembna. Literarna veda je v transdisciplinarnih preseganjih pojasnjevalne vrzeli praviloma podrejena z empiričnimi metodami opremljenim znanostim. Zato nevrokognitivni pristop k razumevanju branja, za katerega se zavzemam, ne pomeni vseobsegajočega dežnika, pod katerim bi bilo mogoče zaobjeti druge načine pomenjanja branja (zgodovinski, pedagoški, estetski, socialni itn.), ampak enega od vidikov dialektike interdisciplinarnega raziskovanja književnosti, ki nima namena odpraviti katerega koli od njenih sestavnih delov. Past tovrstnega raziskovanja je najprej terminološka zmeda, saj kognitivna in še posebej nevrokognitivna znanost uporabljata za opise mišljenja ter doživljanja med branjem povsem drugačno terminologijo kot literarna veda. Nasprotno pa lahko sorodnost konceptov, ki stojijo za različnimi imeni, raziskovalce prehitro vodi k sklepanju o njihovi enakosti ali celo identiteti.

Upoštevajoč obe nevarnosti se najsodobnejše raziskave literarnega branja poslužujejo interdisciplinarnosti, ne pa trans- oziroma čezdisciplinarnosti kot temeljnega metodološkega vodila ter s tem sledijo distribuiranemu pristopu k raziskovanju branja. Način raziskovanja torej poteka skozi serijo premeščanj spoznanj, metod in vprašanj, ki se pojavljajo v nevroznanosti in kognitivnih znanostih, na področje literarne vede ter obratno, to je skozi serijo premeščanj temeljnih literarnovednih vprašanj na področje nevroznanosti, pa tudi psihologije.

Utelešenost

Namen uporabe izraza nevrokognitivna literarna veda je vzpostavljanje apriorne razlike med kognitivno literarno vedo prve generacije (Reuven Tsur, Mark Turner, Peter Stockwell) in najsodobnejšimi z nevrobiološkimi podatki podprtimi literarnovednimi študijami: kognitivna literarna veda druge generacije (Arthur Jacobs, Paul B. Armstrong, Winfried Menninghaus, Karin Kukkonen). Razlika je generacijska, prelomnica med prvo in drugo generacijo je leto 2013, ko je izšla knjiga Paula Armstronga *Kako se literatura igra z možgani* (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/278894848) , a prehod je postopen in se kaže dejansko šele za nazaj. Bistvena razlika v pristopih kognitivne literarne vede v njenih začetkih in najsodobnejših pristopih je, da so se zgodnji navdušenci nad kognitivno znanostjo znotraj literarne vede obračali predvsem k razvoju računalništva, prek tega pa h konstrukcijam kognitivno-psiholoških modelov, temelječih na razumevanju mišljenja kot računske operacije oziroma manipulacije s simboli, medtem ko danes dajemo prednost nevrobiološkim študijam in raziskovanju utelešenosti človeške kognicije. V središče zanimanja umeščamo literaturo in njeno učinkovanje, kot ju je mogoče opisati skozi podatke, ki jih zagotavljajo nevroznanstvene, nevropsihološke in druge raziskave človeške duševnosti, ki temeljijo na empiričnem raziskovanju človeškega doživljanja. Obenem pa ne gre le za povzemanje in sintezo nevroznanstvenih konceptov in podatkov, temveč za njihov premislek v luči obstoja, delovanja in učinkovanja književnih besedil. Podatki so torej postavljeni v kontekst njihovega pomena za razumevanje obstoja, strukture in recepcije literature, in sicer ne le v kumulativnem, občem smislu literature, temveč tudi v konkretnem in posameznem branju.

Nevrolog Anjan Chatterjee ugotavlja, da so spoznanja o tem, kako je razvoj jezika povezan s prostorskostjo človeškega telesnega bivanja (gibanja) v svetu, sicer pomembna, da pa iz njih vendarle ni mogoče pojasniti delovanja na primer abstraktnih pojmov kot enega izmed izrazov človeške simbolnosti. V skladu z njegovim premislekom tudi sam utelešenosti

ne razumem kot zanikanje obstoja abstraktnega mišljenja, temveč kot njegovo dopolnilo. Prav v zvezi z razvojem ali evolucijo številnih doživljajskih procesov pri človeku, in sicer še posebej tistih, ki so vključeni v branje, je treba upoštevati utelešenost, da lahko na naslednjih stopnjah razumevanja delovanja literature razumemo, kaj se med branjem zares dogaja tudi na abstraktnejših ravneh.

Doživljanje in interpretacija

Branje literarne fikcije je osebno doživetje, ki ga ni mogoče deliti z drugimi, a obenem kolektivno, družbeno in komunikacijsko dejanje, ker se odvija v jeziku, ki ga uporabljata najmanj dva akterja: knjiga in njen bralec. Morda najpomembnejše spoznanje nevrokognitivne literarne vede je, da se obe plati obravnavanja literature, ki zaznamujeta interdisciplinarnost kot metodološko načelo, medsebojno pogojujeta in celo proizvajata.

V času razcveta kvantne mehanike v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja je slovenski pesnik Gregor Strniša pomen fizikalnih spoznanj primerjal z interpretiranjem literarnega besedila in slednje s človeškim načinom dojemanja reči, ki je po njegovem lahko bodisi znanstven bodisi pesniški. Primerjavo je zaobjel z naslednjo prispodobo:

> **Ali, povedano drugače, kot v 'realnem' vsakdanjem svetu ne moremo z enega mesta videti vseh površin enega samega telesa, recimo, preproste kocke [...] gre za več različnih površin istega sveta – le da je že vsaka poedina od njih za človeka veliko prevelika in da ima svet […] veliko več strani […] (Strniša 2007 (https://beletrina.si/knjiga/zbrane-pesmi-gregor-strnisa)).**

Strniša možnost konceptualnega zaobjetja celote »kocke« umesti v »vesoljsko zavest«. Razprava o slednjem najbrž res sodi bolj na področje pesniške in filozofske govorice, a ima tudi za širšo literarno vedo pomembne posledice. Pomeni lahko zagotovilo, da obstaja nek *pomen* literarnega besedila, ki ga morda ni mogoče doseči, se mu pa lahko približamo.

Takšno izhodišče velja za transdisciplinarne pristope: možnost celovitega, četudi ne nujno enovitega pogleda na književno besedilo, ki vključuje tako njegov tekst kot kontekst v najširšem smislu (nezavedno, politično, družbeno, zgodovinsko, psihološko itn.). Po drugi strani pa so branja literarnih besedil tudi enkratna, individualna in subjektivna. Slednje ne pomeni le, da vsak bralec ustvari svoj pomen prebranega besedila (ali nove pomene ob ponovnih branjih), ampak gre za prepričanje, da zmeraj obstaja mnoštvo interpretacij, ki se med seboj ne razlikujejo le glede na subjektivne značilnosti bralca (moje proti tvojemu branju neke pesmi), temveč po dimenziji njihovega obstoja (natančno branje proti analizi emotivnega učinka pesmi). Zato iskanje pomena literarnega besedila vključuje vrzel, ki jo je sicer treba opisati in teoretično opredeliti. Predvsem pa velja, da ko imamo pred seboj eno plat, obstaja tudi druga, čeprav je znotraj lastnega teoretskega polja ne vidimo ali je sploh ne moremo uzreti (interdisciplinarnost).

Susan Sontag je ob koncu šestdesetih let prejšnjega stoletja takole opisala interpretacijo kot metodo razlaganja umetnosti:

> **Interpretacija predpostavlja čutni doživljaj umetniškega dela kot samoumeven in na tem temelji. Toda tega čutnega doživljaja danes ni več mogoče kar tako predpostavljati […] Vse zahteve modernega življenja – njegovo materialno preobilje, njegova prenasičenost – povzročajo pojemanje naših senzoričnih sposobnosti (in ne tistih v nekem drugem času). In glede na to stanje naših čutov, naših sposobnosti, je treba določiti delo kritika. (Sontag 1978 (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/fflj/8245858))**

Zaznavi problema sledi napotek, kako vendarle nadaljevati delo literarnega kritika in teoretika: Danes gre za to, da spet dosežemo naše čute. Moramo se učiti, več videti, več slišati in več čutiti. (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/fflj/2824961) Sontag ima v mislih precej več od literarne recepcije – opisuje način doživljanja, ki ga podpira določena ideja o dobrem bivanju. Interpretacija zanjo pomeni skoraj že ideološko prisilo, ki se svojimi železnimi dlanmi oklepa svobode doživljanja, s čimer ni omejeno učinkovanje doživetega (literarnega besedila), ampak družbeni pogoji doživljanja (mišljenja, čustvovanja). Zato so pogoji sposobnosti doživljanja, o katerih govori kot o pravem predmetu literarne kritike (in teorije), pravzaprav kolektivni, zgodovinski, razredni itn., individualni pa le toliko, kolikor jih je mogoče razložiti kot posledice delovanja družbenih institucij.

Nevrokognitivna literarna se na podlagi enake kritike teorije interpretiranja ozira k drugačnim izhodiščem, to je k spoznanjem o povezanosti mišljenja in čustvovanja ter telesnih mehanizmov doživljanja (https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21227300/) . Razpravljanje o branju in o tem, kaj branje omogoča in kaj branje »pomeni«, zato vključuje nevrobiologijo branja, analizo evolucijskih prednostih, ki jih prinaša razvoj simbolnega jezika, analizo gestikularnosti tega razvoja in kaj vse to pomeni za doživljanje literarnih besedil, nato pa tudi analize, kako različne vrste literarnih besedil vzbujajo specifične učinke, kako delujejo pesniška sredstva, kako se dogajajo učinki potujitve, identifikacije, imerzije itn.

Ključ, ki odklepa vsakršne posebne učinke in načine branja literarnih besedil v primerjavi z neliterarnimi besedili, pa je prepričanje, da se branje literarnih besedil pomembno razlikuje od branja neliterarnih besedil. Med branjem faktičnih besedil nas zanimajo podatki, njihova skladnost z našo siceršnjo vednostjo in morebitni pomeni, ki jih imajo za nas, konkretne bralce. Po drugi strani pa nas v literarnih besedilih, četudi niso nujno izmišljena, zanimajo zlasti vzroki za ravnanja literarnih oseb, njihovi cilji, prepričanja in namere ter njihovi medsebojni odnosi. Nevrokognitivna literarna veda raziskuje, kako se skozi branje literarnih besedil kažejo načini, na katere tudi zgodovinska, družbena in celo naravna dejstva za posameznika v določenem zgodovinskem času nekaj pomenijo šele na ozadju njegovega čustvenega, telesnega in miselnega doživljanja.

https://www.alternator.science/en/long/kaj-je-branje-z-vidika-nevrokognitivne-literarne-vede/